

Фундації та надало дозвіл на її діяльність. З цього часу розпочалася робота відновленої Фундації імені князя Костянтина Острозького в місті Тернополі.

На вилучені кошти, які виплатили з оренди фундаційного поля, а це був капітал у декілька тисяч золотих ринських, комітет з дозволу Тернопільського міського магістрату купив землю на вулиці Микулинецькій (сучасна вулиця Князя Острозького) та побудував двоповерховий будинок, як притулок для зубожілих міщан Тернополя¹⁵. Фундація розпочала активну діяльність, допомагала бідним та незаможним міщанам, вона пробудила та зацікавила тернопільське українське міщанство до громадського життя. До речі, будинок Фундації збережений і до сьогоднішнього часу.

Відновлення фундації пробудило почуття національної гордості українських міщан Тернополя за їх більш як 300-літню традицію. Олександр Барвінський у своїх «Споминах» так описав цю подію: «Введене в жите фундації кн. Островського, єї уконституоване і вибір управи викликало між руським міщанством почуте народної свідомості, оживило в нім давно завмерлу історичну традицію і викликало серед него певну гордість автономічною міщанською інституцією»¹⁶.

На хвилі підйому освітнього рівня українського населення Тернопільщини Олександр Барвінський відновив, за допомогою своїх однодумців, Фундацію імені князя Костянтина Острозького, що розпочала процес пробудження національної самосвідомості міщан Тернополя і була попередницею «Міщанського братства». Усе це сприяло подальшому зростанню популярності Фундації та інших громадсько-просвітницьких товариств у місті Тернополі, як-от: «Просвіта», «Руська бесіда», і залученню ширшого кола народних мас у громадянське життя міста. Це, в свою чергу, спонукало Олександра Барвінського до більш активних дій на ниві громадсько-просвітницької діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Липинський В. Лист до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Політологія. Кінець XIX - початок XX ст.: Хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. - Львів, 1996. - С. 603, 477;
2. Bilinskij Piotr. Tarnopol I jego okolica. // Rocznik kolka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.-Tarnopol, 1894.-S. 67-122.;
3. Микола Чубатий. Історія Тернопільщини / Шляхами Золотого Поділля. Регіональний історично мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 1.- Філадельфія, Па, 1970. - С.206;
4. Любомир Бойцун. Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки. - Тернопіль, 2003. -С.392;
5. Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. - К., 2004. - С.528;
6. Bilinskij Piotr. Tarnopol I jego okolica. // Rocznik kolka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.-Tarnopol, 1894.-S. 67-122;
7. Друкується з «Привілей князя Костянтина Острозького 1570 року», поданої в статті Білинського П. «Тернопіль і його околиці», в перекладі з польської мови: Bilinskij Piotr. Tarnopol I jego okolica. // Rocznik kolka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.-Tarnopol, 1894.-S. 67-122 77-78;
8. Bilinskij Piotr. Tarnopol I jego okolica. // Rocznik kolka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.-Tarnopol, 1894.-S. 67-122;
9. Bilinskij Piotr. Tarnopol I jego okolica. // Rocznik kolka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.-Tarnopol, 1894.-S. 67-122: 79 – 81;
10. Рыбак М. / Шляхами Золотого Поділля. Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 2. - Філадельфія, Па, 1970. - 182 с. - С. 63-73;
11. Любомир Бойцун. Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки. - Тернопіль: Джура, 2003. - 392 с. - С. 173;
12. Микола Чубатий. Історія Тернопільщини / Шляхами Золотого Поділля. Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 1.- Філадельфія, Па, 1970. - 206 с. - С. 5;
13. Добродійна фундація князя К. Островського (чорнові записки) // ЛНБ імені В. Стефаника, відділ рукописів.- Ф.11 (Барвінські).-Спр. 4386.-П. 288. -Арк.12;
14. Статут Фундації імені князя Костянтина Острозького // ЛНБ імені В. Стефаника, відділ рукописів.- Ф.11 (Барвінські).-Спр. 5812.-П. 954 -Арк.6;
15. Протоколи засідань членів ради Тернопільського міського магістрату за 1884 - 1894 рр. // Державний архів Тернопільської області.- Ф. 33 (Тернопільський міський магістрат).- Оп. 1.--Спр. 41.- Арк. 151- 156, 420. 16. Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. - К., 2004. - С.528. -С.318.

О.В. Білецька

ДОСЛІДНИК СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОДІЛЛЯ ФЕДІР ЄВСТАФІЙОВИЧ ПЕТРУНЬ (1894-1963)

У 20-х рр. XX ст. історичне краєзнавство на Поділлі розвивалось досить плідно. Нагадаємо, що в цей час в Кам'янці-Подільському над вивченням минулого краю працював Ю.Й. Сіцінський (1859-1937), у Вінниці – В.Д. Отамановський (1893 -1964)¹. Серед одеських дослідників слід відзначити ім'я Федора Євстафійовича Петруня, над вивченням наукової спадщини якого проводять клопітку роботу². Певний час вважалося, що рукописний фонд Ф. Є. Петруня втрачено. Зокрема Я.Р. Дашкевич писав, що “він (Ф. Є. Петрунь. – О. Б.) виклав усі зібрані повідомлення (серед них і “бопланівського походження”) у декількох рукописних дослідженнях, які були по-варварськи

.....
знищені далекими від науки людьми після смерті автора”³. Однак нещодавно (влітку 2004 р.) під час роботи в книгосховищі ми випадково знайшли старанно сховані рукописні нотатки, кальки карт, статті науковця. Всі вони були розкладені в паперові папки з надписами, виконаними рукою Ф. Є. Петруня. Ця знахідка, звичайно, потребує докладного вивчення, систематизації та каталогізації, яка, сподіваємося, буде виконана найближчим часом. Разом з тим відзначимо, що ми вже мали нагоду звернутися до вивчення наукової лабораторії дослідника, зокрема присвятили невеличку розвідку книжковому фонду Петруня (який з 1963 р. зберігається в Науковій бібліотеці ОНУ ім. І. І. Мечникова, далі – НБ ОНУ), з огляду на його важливість для дослідників Поділля за доби середньовіччя⁴. У цьому ж повідомленні маємо на меті стисло показати його здобутки на ниві середньовічного поділлєзнавства.

Любов до рідної землі, до диму “солодкого та коханого” в майбутньому досліднику подільської старовини було прищеплено ще змалечку. Народився Ф. Є. Петрунь у 1894 р. у сім’ї писаря в с. Устя Ольгопольського повіту Подільської губернії (нині – с. Устя Бершадського району Вінницької області). Хлоп’я підростало допитливим та здібним. Відомий історик С. Я. Боровий у своїх спогадах писав, що, як розповідав йому сам Петрунь, “батько його жив в основному на хабарі та “дарунки”, які отримував від місцевих євреїв. Це дало можливість йому, сину писаря, отримати середню і вищу освіту”⁵. З 1912 до 1919 рр. Ф.Є.Петрунь навчався у Новоросійському (нині Одеському) університеті, а з 1919 до 1931 рр. працював бібліотекарем Центральної наукової бібліотеки Вищої школи м. Одеса (спадкоємицею якої є НБ ОНУ). Згодом він був призначений завідуючим науковим відділом комплектування. Одночасно розгорталася його педагогічна діяльність в Інституті Народної освіти, у якому він працював з 1921 до 1925 рр., та в Інституті Народного господарства (1923-1930).

Однією з найбільш ранніх праць Ф. Є. Петруня є його російськомовна розвідка “К вопросу об источниках “Большого чертежа””. Вона була опублікована в 1924 р. у журналі науково-дослідних кафедр в Одесі⁶. Дослідник намагався з’ясувати, які саме географічні джерела (насамперед карти) були покладені в основі упорядкування “Большого чертежа”. Для нас ця розвідка особливо цінна тим, що виконувалася вона за фондами сучасної НБ ОНУ. Науковець використав як опубліковані карти Ваповського, Мюнстера, Меркатора, Гродецького (переважно за збірником В. Кордта⁷), так і оригінальні (гравійовані). Зважаючи на це, необхідно відзначити, що під час Великої Вітчизняної війни (1941-1945) одна з бомб влучила в приміщення, де зберігалась цінна колекція старовинних західноєвропейських карт та атласів (понад 17 тис. одиниць збереження). Отже, дослідження Ф. Є. Петруня слугує одним із джерел для відтворення картографічного кабінету, що існував до війни в бібліотеці⁸. Дещо випереджаючи хронологію викладу, зазначимо, що після виходу вищезгаданої праці, робота в цьому руслі тривала й далі. У результаті в ювілейному збірнику на пошану акад. Дмитра Багалія з нагоди 70-річчя (1927) було опубліковано дослідження Ф. Є. Петруня “Московські переробки західноєвропейських мап”⁹.

Після того як у 1925 р. за ініціативою відомого тюрколога, арабіста, поліглота А. Ю. Кримського було створено Всеукраїнську асоціацію сходознавства (ВУНАС), в Одесі організували її філію. Канцелярія містилася на галереї другого поверху величезної зали якогось дореволюційного банку за адресою Рішельєвська, 10, вхід до якого й сьогодні прикрашає скульптурна голова давньогрецько-римського бога торгівлі Гермеса-Меркурія. З 1927 до 1933 рр. обов’язки вченого секретаря виконував Ф. Є. Петрунь. Серед дійсних членів філії були О.О. Сухов, К. П. Добролюбський, О. Л. Вайнштейн, М. С. Слабченко, С. С. Дложевський, М.Ф. Болтенко, О. О. Рябінін-Скляревський, С. Я. Боровий, М. В. Алексеев, Б. В. Варнеке та багато інших. Члени філії практикували регулярні просвітницькі виступи на сходознавчі теми перед громадськістю не тільки Одеси, а й інших міст Півдня України – від Вінниці до Запоріжжя, бували в закордонних відрядженнях (дослідник зв’язків Франції з країнами Леванту О. Л. Вайнштейн та археолог С. С. Дложевський), друкувалися на сторінках журналу “Східний Світ” (видання засноване у 1927 р., припинене у 1931 р. і відновлене у 1993 р. Інститутом сходознавства ім. А. Ю. Кримського) та інших видань. У приміщенні канцелярії відбувалися численні виставки, наприклад, було підготовлено експозицію книг та журналів зі сходознавства, що як подарунки надходили до Бібліографічної комісії Одеської філії від іноземних консульств м. Одеси, та проводилося багато інших заходів. Коли ж А. Ю. Кримський бував в Одесі, то обов’язково гостював у сім’ї Ф. Є. Петруня¹⁰.

Виконуючи багато обов’язків (з 1926 р. ще й співпрацівника науково-дослідної кафедри географії та світового господарства секції сходознавства¹¹), Федір Євстафійович наполегливо працював як дослідник. Наслідком такої праці стала праця “Степове Побужжя в господарському та

військовому укладі Українського пограниччя. Замітки до Броневського та Боплана¹², яка зберігається в НБ ОНУ окремою відбиткою з дарчим надписом від 4.X.1926 р.¹³ В кінці праці міститься досить велике резюме німецькою мовою. Необхідно відзначити, що, окрім праць М. Броневського та Г. Л. де Боплана, для об'єктивного відтворення процесів, що відбувалися в регіоні, автор використовує також хроніки М. Кромера, М. та Й. Бельських, М. Стрийковського, А. Гваньїні, опис С. Сарницького, спогади Б. Претвича, листи Жолкевського тощо. Його солідна джерельна база підкріплюється найновішими розвідками на цьому терені. Зокрема, він увів до обігу щойно опубліковану (у 1922 р.) працю свого колеги Є. О. Загоровського “Очерк истории Северного Причерноморья”. На думку науковця, мета праці як М. Броневського, так і Г. Л. де Боплана – заклик до “інкорпорації степових просторів”. Дослідник справедливо відзначає, що, незважаючи на їхні “імперіялістичні тенденції, прагнення до експансії”, заслуга цих двох людей полягає в тому, що вони зібрили та опрацювали численні фактичні матеріали, хоча й припустилися низки похибок, на які він і вказав. У поділлєзнавчому аспекті ця розвідка дуже корисна для дослідників, оскільки Ф. Є. Петрунь зібрав майже вичерпно відомості про давні осади східного Поділля. Зокрема, науковець приділив належну увагу таким побузьким поселенням як Вінниця, Браслав, Сокоlecь, Вітовтів та Піщаний Броди, Ак-Мечеть, Чапчаклей, Чичаклей тощо. “Район же поміж Савранкою та Кодимою, – писав Ф. Є. Петрунь, – був важливим перш за все у військовому відношенні, хоч у минулім він відіграв де-яку роллю і в загальній системі господарського життя України”¹⁴.

Менш цінною для дослідження Поділля є розвідка Ф. Є. Петруня “Східна межа Великого князівства Литовського в 30-х рр. XV ст.”¹⁵, яку було поміщено в ювілейному збірнику на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди 60-річчя. Вона з'явилась не випадково, адже, як відомо, одним з інтересів метра була доля українських земель за доби Великого князівства Литовського. Стаття супроводжується упорядкованою автором “Мапою заоцьких володінь В. К. Литовського”. В НБ ОНУ робота зберігається окремою книжечкою з дарчим надписом від 1.VI.1928¹⁶. До нашого часу є справедливими зауваження автора, що такі історико-географічні пам'ятки як “список міст Свидригайла та ханські ярлики на руські землі до цієї доби ще не вповні використано”.

Загалом, оцінюючи опубліковану спадщину дослідника на ниві поділлєзнавства, необхідно відзначити, що в 1928 році Петрунь-науковець досяг свого апогею. Серед унікальних праць цього року слід відзначити “Качибей на старинних картах”, “Ханські ярлики на українські землі: (До питання про татарську Україну)”, “Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського лиману”¹⁷. Всі вони написані на високому джерелознавчому рівні. Разом з картами дослідник використав і відомості обстеження археологічних пам'яток матеріальної культури, архівні документи. Порівнюючи відомості документів, він критично підійшов до інформації, що в них містилась, майстерно опрацював здобутки як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії. С. Я. Боровий згадував, що “чудовий ерудит, він мав дуже об'ємну бібліографічну пам'ять, але ніколи не ставив перед собою завдань методологічного характеру і не виявляв потяг до широких узагальнень. Проте всі його роботи були міцно фундовані й вводили до наукового обігу нові факти”¹⁸. Зокрема в одній зі своїх праць, присвяченій Качибей (попереднику Одеси), автор залучив максимальну кількість джерел, серед яких почесне місце посідає “Великий атлас” Й. Б. Гомана (нині зберігається у відділі рідкісних книг та рукописів НБ ОНУ)¹⁹. Автор наводить різні назви Качибей – Koczubi, Coczubi, Kotschoubey, Port Koga-Beu, La ginestra тощо.

У дослідженні, присвяченому старовинним шляхам Одещини²⁰, історик розглядає “татарські дороги”, які відомі ще з часів XV ст. Автору вдалося їх відтворити, використовуючи ретроспективний метод, хоча, як відомо, єдиного джерела, в якому описувалися б давні дороги цього регіону, не існує. Водночас історик аналізує “присутність людности”, яка, на його думку, була переважно “татарська”. Проте дослідник не забув зазначити, що “усе Білгородське поле вщерть до моря було приступно як польським розвідникам, так і добитчикам”²¹. При написанні цієї праці дослідник проаналізував також напрацювання на цьому терені К. Пуласького, М. Грушевського, Д. Яворницького. Серез доріг він відзначив, зокрема, ту, що йшла зі Львова Дністром до Білгорода, а “далі на Дніпровські переправи до Криму”. Докладно проаналізував “надчорнороський тракт” М. Броневського, побіжно вказав на маршрут з Білгороду до Путивля та з Очакова до Москви.

Вивчаючи картографічні фонди Москви, Ленінграду, Сімферополя, Ф. Є. Петрунь підготував розвідку про свої пошуки²². У цьому ж році ним було підготовано до друку статтю “Українські степи за ранньої татарської та литовської доби. Замітки і зауваження”. Вона була опублікована в журналі “Полуднева Україна” (К., 1930. – С. 150-160) і зберігається, за відомостями Я. Р. Дашкевича, в єдиному екземплярі в Науковій бібліотеці Ф. Ф. Максименка²³. Тож з упевненістю можна твердити,

що напрацювання Ф. Є. Петруня до теперішнього часу багато в чому слугують відправним моментом для подальших пошуків дослідників.

Наукові студії дослідника були зненацька перервані. У грудні 1929 р. Ф. Є. Петруня, який тоді працював в Одеській публічній бібліотеці, було заарештовано в с. Цебрикове. Його син згадує, що саме там він читав лекції за відрядженням. Обвинувачення полягало в протидержавній змові. Рідні ще нічого не знали, а вночі вдома (за місцем постійного проживання) було здійснено обшук²⁴. “Оперативники з НКВС, ретельно розшукуючи компромат, на книги майже не звертали уваги, їх більше зацікавили численні кальки старовинних мап... та грамофонні... платівки”²⁵. Через рік і один місяць, тобто на початку 1931, дослідника було відпущено. Отже, вирок “три роки виправно-трудова таборів” так і не був виконаний. На щастя, Ф. Є. Петрунь не потрапив на заслання, сім’ю не було репресовано, бібліотеку – не конфісковано. Нарешті, досліднику було дозволено працювати за фахом, а згодом він захистив дисертацію і став доцентом. Однак, він більше не публікував праць з середньовічної поділлєзнавчої тематики. Хоча певний інтерес для дослідників можуть становити ще дві статті, опубліковані в 1941р.²⁶

Коли почалася війна, Ф. Є. Петруню виповнилося 47 років. На відміну від більшості викладачів університету – неєвреїв, він евакувався спочатку до Майкопу, а потім до Байрам-Алі. Ф. Є. Петрунь казав С. Я. Боровому: “Я б міг залишитися, і мені нічого б не було, та як би я довів, що не працював на окупантів”²⁷. 8 липня 1944 р. на Вченій раді в Байрам-Алі Ф. Є. Петрунь блискуче захистив дисертацію “Шляхи і підступи до Дністра”²⁸, яку в евакуації відтворив по пам’яті – матеріали були підготовлені ще до війни, а наукові праці залишились в Одесі. Ця двотомна праця з великою кількістю власноручно виготовлених самим Ф. Є. Петрунем картами зберігається в НБ ОНУ за шифром Дисс/9.

З післявоєнних робіт хотілося б відзначити картографічну працю, присвячену XVIII ст.²⁹ На жаль, праць цього дослідника залишилося дуже мало. На думку С. Я. Борового, цьому було дві причини. Перша – та, що майже всі діячі культури й науки на початку 30-х рр. були репресовані. Друга полягала в тому, що “він багато читав, усім цікавився, був не дуже організованою людиною, любив спілкування (але не пив), був майстерним оповідачем, і в нього не залишалось часу для писання”³⁰. Дійсно, це було так. Однак ризикнемо припустити, що мала кількість опублікованої спадщини зумовлена ще й третьою причиною. Можливо, з огляду на неспокійний час, Ф. Є. Петрунь писав “у стіл”. До того ж сам С. Я. Боровий писав, що “його спадкоємці по роботі в університеті нічого не зробили для публікації його рукописної спадщини”³¹. І ці слова видатного науковця для нас – інформація до роздумів.

Подвигом Ф. Є. Петруня можна вважати й те, що після революції 1917 р. він врятував від знищення тисячі томів найціннішої літератури. Коли заможні люди втікали до закордону, їхні бібліотеки, як правило, залишалися без догляду. Віднайшовши книги будь-то в старому будинку чи, наприклад, в підвалі готелю “Пасаж” (куди звозилися конфісковані книги з усього міста), Ф. Є. Петрунь, аби вони не пропали, вантажив їх на звичайну тачку і віз до сховища бібліотеки, яке знаходилось (та й нині знаходиться) біля Міського саду, що на Дерибасівській³². На разі ще раз відзначимо, що особиста бібліотека Петруня включала широке коло різноманітних матеріалів. Особливу цінність для вивчення історії регіону, яким цікавився дослідник, становлять зібрані ним документи та дослідження. У цьому випадку необхідно враховувати той факт, що свою бібліотеку науковець продовжував формувати і в 20-30-рр. ХХ ст., а видання цього часу найчастіше є бібліографічною рідкістю. Зокрема, до них належить “Ілюстрована історія України” М. Грушевського (К., 1917), “Назва України (у стародавніх географів)” С. Шелухіна (Відень, 1921), “Матеріали для бібліографії мапознавства України” П. Тутковського (Київ, 1924), “До питання про старі українські міри, вагу та грошовий обіг” І. Єрофєєва (Харків, 1927), “Українські грамоти” В. Розова, опубліковані в “Збірнику історично-філологічного відділу УАН” (Київ, 1928. - №63), “Що нам кажуть назви осель?” М. Кордуби (Львів, 1938), “Чумацтво на Україні: історично-етнографічні нариси” Н. Букатевича. Зазначимо, що до останньої додається складена Ф. Є. Петрунем “Мапа шляхів України першої половини ХІХ ст.” з пояснювальними нотатками. Отже, саме завдяки фонду Петруня НБ ОНУ має надзвичайно цінні видання.

Незважаючи на те, що з 30-х рр. Ф. Є. Петрунь не повертався до історичних пошуків і майже виключно займався географічними та картографічними дослідженнями, все ж він не залишив свою пристрасть до середньовічної історії рідного краю. Це виявилось в тому, що книги містять його “автографи”, виконані переважно синіми та червоними олівцями в пізніших працях (40-60 – х рр.), та й книги з цієї тематики поповнювали його бібліотеку. Завершуючи нашу оповідь про бібліотеку

Петруня, вкажемо ще й на такий факт з його життя. Коли з'ясувалося, що він невиліковно хворий (рак), проте він терпляче розібрав свою бібліотеку, сам її упакував у великі картонні коробки та склав заповіт про передачу книг і картографічного матеріалу університету. Частина книг він подарував друзям, враховуючи їх інтереси. Так С. Я. Боровому він подарував декілька книг з історії євреїв. Нині у фонді Петруня нараховується біля 3257 назв книг і картографічних видань одинадцятьма мовами (переважно українською та російською).

Отже, поєднання бібліографічної, викладацької та наукової діяльності з польовими дослідженнями дало можливість Ф.Є.Петруню в 20-30-ті рр. ХХ ст. опублікувати близько двадцяти статей бібліографічного та історико-географічного напрямків. Ці нечисленні праці дослідника подають нам (наступним дослідникам Поділля) приклад майстерного використання джерел. Єдине, чого хотілося б побажати, аби праці з поділлєзнавчої проблематики, які надруковані в малодоступних виданнях (враховуючи час і обставини самої доби), були перевидані окремою збіркою, а дисертація – окремою книгою, оскільки викладки, поміщені в них, не втратили своєї актуальності до нашого часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.). – К., 1991; 2. Петрунь Ф. Е. // Наука и научные работники СССР. Справочник. – Л., 1928. – С.310; Амброз Ю. А. Краткий очерк жизни и научной деятельности Ф. Е. Петруня // Федор Евстафьевич Петрунь. Библиографический указатель. /Сост. В. В. Самодурова. – Одесса, 1981. – 16 с; Губарь О. Фонд Петруня // За наукові кадри.– 1984. – – 23 березня– С.2; Урсу Д. З історії сходознавства на півдні України// Східний світ. – 1994. - №1-2. – С.145-148; Фонд Петруня/ Упоряд. І. Шепельська// Українська книга в іменних фондах наукової бібліотеки ОДУ ім. І. І. Мечникова. Бібліографічний покажчик. – Одеса, 1999. – С. 73-172; Самодурова В. В. Научная библиотека Одесского университета в 1920-е гг. //Наукова бібліотека в сучасному суспільстві. Історія. Проблеми. Перспективи. До 185-річчя НБ ОНУ. Збірник статей. – Одеса, 2003. – С. 97-107; Білецька О. В. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області. – Одеса, 2004. – С. 31, 59; 3. Зокрема, про це пише Я. Р. Дашкевич, посилаючись на відомості отримані від С. Я. Борового, у своїй вступній статті “Боплан в исследованиях 1991-2000: итоги и задачи” до роботи Г. Л. де Боплана. Див.: Боплан Г. Л. де- Описание Украины. – М., 2004. – С.34; 4. Білецька О. В. Поділлєзнавча література фонду Ф. Є. Петруня Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Історичні колекції у книгозбірнях: проблеми збереження, вивчення і реконструкції”. 16-17 вересня 2003, м.Одеса. – Одеса, 2004. – С. 18-26; 5. Боровой С. Я. Воспоминания. - М.,-Ерусалим, 1993. – С. 140; 6. Петунь Ф. Е. К вопросу об источниках “Большого чертежа” // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1924. - №7. – С.37-42; 7. Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – К., 1899. – Вып.1; 8. Подрезова М. О. Формування фонду // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова: Історичний нарис. – Одеса, 2002. – С.55; 9. Петрунь Ф. Є. Московські переробки західноєвропейських мап. // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – Ч.1. – С. 625-636. (Див. також: ВУАН. Збірник історико-філологічного відділу. - №51);¹⁰. Петрунь В. Ф. До 75-річчя Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (крізь призму родинних спогадів)// Записки історичного факультету ОНУ ім.І.І.Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 402; 11. Амброз Ю. А. Именная книжная коллекция Ф. Е. Петруня и история ее формирования // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави: Матеріали науково-практичної конференції: Одеса, 25-26 квітня 2000 р./ Відп. ред. В. А. Сминтина. – Одесса, 2001. – С.13-17; 12. Петрунь Ф. Степове Побужжя в господарському та військовому укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. - 1926. - Т.2. - №2. - С. 91-103; 13. Петрунь Ф. Степове Побужжя в господарському та військовому укладі Українського пограниччя. – Одеса, 1926. –15 с.; 14. Петрунь Ф. Степове Побужжя в господарському та військовому укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. - 1926. - Т.2. - №2. - С. 94; 15. Петрунь Ф. Є. Східна межа Великого князівства Литовського в 30-х рр. XV ст. // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича з нагоди шістдесятої річниці життя та сороких роковин наукової діяльності. – К., 1928. – С. 165-168. (див. також: ВУАН. Збірник історико-філологічного відділу. - №76); 16. Петрунь Ф. Є. Східна межа Великого князівства Литовського в 30-х рр. XV ст. – Б/м, б/р.; 17. Див.: Петрунь Ф. Е. Качибей на старинных картах // Записки Одесского общества естествоиспытателей . – 1928. – Т. 44; Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі: (До питання про татарську Україну) // Східний світ. – 1928. - № 2. – С.170-188; Петрунь Ф. Є. Нове про татарську старовинку Бозько-Дністрянського лиману// Східний світ. – 1928. - №6. - С. 155-171; Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі: (До питання про татарську Україну) // Східний світ. – 1928. - № 2. – С.170-188; 18. Боровой С.Я. Указ. соч. – С. 140; 19. Homann J. V. Grosser Atlas. –

Nürnberg, 1737; 20. Петрунь Ф. Є. Старовинні шляхи Одещини. Історико-топо-графічна довідка// Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – 1929. – Ч.4-5. Сек. соц-іст. – С. 32-43; 21. Петрунь Ф. Є. Там само – С. 32; 22. Петрунь Ф. Є. Розшукування з поля мапографії по архівах і книгосховищах Москви, Ленінграду та Симферополя // Україна. Науковий трьохмісячник українознавства при УАН. – 1929. – Кн. 37. – С. 163-166; 23. Дашкевич Я. Р. Указ. соч. – С. 34; 24. Петрунь В. Ф. Дещо маловідоме з історії іменної бібліотеки Ф. Є. Петруня // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави: Матеріали науково-практичної конференції: Одеса, 25-26 квітня 2000 р./ Відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса, 2001. – С.17-19; 25. Там само. – С. 18; 26. Маються на увазі: Петрунь Ф. Е. Береговая линия Черного моря от устья Днепра до Крыма в представлении античных авторов.// Тезисы научной сессии Одесского педагогического института. – 1941. – С. 75-77; його ж. Северо-западное побережье Черного моря от устья Днепра до берегов Крыма// Тезисы научной сессии Одесского педагогического института. 1941; 27. Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 140-141; 28. Петрунь Ф. Е. Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии 2-й половины XVIII ст. (В связи с военными операциями русских войск, дипломатическими сношениями и колонизационной деятельностью русского правительства): Дисс. ... канд. геогр. наук. – Байрам-Али, ОГУ, 1944. – 283 с.; 29. Петрунь Ф. Е. Картографические фонды XVIII столетия по территории Украины: Сообщение на заседании Ученого совета Института географии АН СССР// Вестник АН СССР. - 1948. - №6. – С.107-108; 30. Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 140; 31. Там само. – С. 141; 32. Самодурова В. В. Научная библиотека в 20-е гг... – С. 101-102.

Л.В. Ясинецька

З ІСТОРІЇ СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ XVII - ПОЧАТКУ XX СТ.

Релігійна течія старообрядців виникла в Росії у середині XVII століття – в результаті розколу православної церкви, спричиненого несприйняттям частиною духовенства та мирян реформи патріарха Никона. Зміст реформи полягав у виправленні богослужбових книг, ікон і церковних обрядів за грецьким взірцем. Зокрема, двоперстне знамення змінювалося триперстним, рухатися навколо аналоя потрібно було не за сонцем, а проти нього, тричі, а не двічі проголошувати слово “алілуйя”, замість 7 проскурок вживати 5, на них замість восьмикутного хреста зображати чотирикутний, земні поклони замінили поясами, значно скоротився час богослужіння¹. Але глибинною причиною несприйняття культових нововведень було те, що вони запроваджувалися одноособовим рішенням патріарха, а це підривало ідею соборності, автономії церкви, утверджувало в ній принцип єдиновладдя і підпорядковувало її монархічній державі. Старообрядництво стало ідеологічним виразом соціальних суперечностей у країні. В його основі лежало вчення про близький «кінець світу» та прихід «антихриста», з появою якого й пов’язували церковну реформу, відмова від спілкування з «мирським», надія на близький кінець світу, прихильність до старих обрядів і звичаїв. На чолі розкольників (як їх стала пізніше називати офіційна російська православна церква), або старовірів, стояли священники Авакум, Микита Пустосвят, Лазар та ін².

Як релігійна течія, старообрядництво майже на початку свого існування не було ідеологічно єдиним. Вже наприкінці XVII ст. воно розділилося на два основні напрямки – попівщину і безпопівщину, які надали розпалися на багато різних толків і злагод. Церковний собор 1666-1667 р. прокляв старообрядців і віддав їх на суд царської влади, яка стала їх переслідувати. Тисячі старообрядців було страчено, ув’язнено та відправлено на заслання. Десятки тисяч старообрядців змушені були тікати від переслідування і на територію тодішньої України, зокрема і Поділля.

Проблема існування російських старообрядців на території Поділля до нашого часу залишається практично невивченою. Увагу дослідників вона привертала в 70-90 – х рр. XIX – на початку XX ст., коли у зв’язку з припиненням переслідування старообрядців тема розколу стала досить популярною в тогочасній російській історіографії. Значний внесок у розробку теми старообрядництва на Поділлі внесли “Подольские епархиальные ведомости”, на сторінках яких з’являються цікаві відомості про розкольників Поділля³.

У радянські часи подібні дослідження, через політику влади щодо релігії, втратили свою актуальність. В окремих працях М.Нікольського⁴, В.Міловідова⁵ зустрічаються лише побіжні згадки про мешканців розкольниківських слобід, зокрема і в Україні.

Особливість сучасного стану вивчення історії старообрядництва на Поділлі і на Вінниччині зокрема полягає у тому, що, незважаючи на загальне пожвавлення вивчення старообрядництва, яке розпочалося наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., подільським і вінницьким слободам дослідники ще не приділяють належної уваги.